

David Asensio i Vilaró
Ramon Cardona i Colell
Cristina Garcia i Dalmau
Conxita Ferrer i Álvarez
Jordi Morer de Llorens
Oriol Saula i Briansó
Josep Pou i Vallès

Revista
d'Arqueologia
de Ponent

nº 21 2011

Pàgs. 121-128

Universitat de Lleida
ISSN: 1131-883-X
www.rap.cat

El fossat del poblat ibèric dels Estinçlells (Verdú, l'Urgell). Segle III aC

El poblat ibèric dels Estinçlells (Verdú) és un petit assentament fortificat construït durant el segle III aC i abandonat al voltant del 200 aC que presenta un fossat de barrera de dimensions modestes, actualment en curs d'excavació. Els treballs han permès excavar el primer nivell de rebliment del fossat i posar al descobert la major part del seu recorregut. El tipus de fossat documentat és comú a molts altres assentaments de l'àrea ilergeta situats en indrets d'altura que ocupen només una part de la serra o elevació, de manera que reforcen les defenses en l'indret més vulnerable.

Paraules clau: fossat, defenses, ibèric ple, ilergetia.

Le site ibérique des Estinçlells (Verdú) est un petit établissement fortifié construit au cours du IIIe s. av. n.è. et abandonné autour de 200 av. n. è. dont l'accès est barré par un fossé de dimensions modestes, actuellement en cours de fouille. Les travaux ont permis de dégager le premier niveau de remplissage du fossé et de délimiter l'essentiel de son tracé. Ce type de fossé est documenté sur de nombreux établissements de hauteur de l'aire ilergete qui occupent uniquement une partie d'un massif ou d'un promontoire, de manière à renforcer les défenses des endroits plus vulnérables.

Mots-clés: fossé, défenses, ibérique plein, ilergetie.

Introducció: estructura del nucli i del seu sistema defensiu

El jaciment dels Estinçlells és un nucli fortificat ilerget, construït i ocupat al llarg del segle III aC, situat a l'actual terme de Verdú, comarca de l'Urgell (figura 1). Els treballs duts a terme entre els anys 2002 i 2010 han estat realitzats pel Museu Comarcal de l'Urgell i la Secció d'Arqueologia del Centre d'Estudis Lacetans, dins del marc del projecte d'investigació "Economia i evolució del poblament ibèric a les valls dels rius Corb, Ondara i Sió: Excavació del poblat ibèric dels Estinçlells, Verdú".

L'assentament dels Estinçlells està a 384 metres sobre el nivell del mar i s'ubica dalt del promontori més oriental d'una petita serra allargada, punt estratègic des d'on s'assoleix un notable control visual

del territori, actualment ocupat per fondos o petites valls de fons pla. Els materials que integren el turó procedeixen de la sedimentació produïda a la darrera del paleogen i corresponen a lutites, gresos i calcàries d'origen lacustre, amb una edat compresa entre 23 i 35 milions d'anys.

El poblat es basteix damunt una plataforma pràcticament plana, que presenta un cert desnivell (que no arriba a superar un metre d'alçada) per la seva banda més oriental. La superfície que abasta el perímetre murallat és de 2.200 metres quadrats, àrea que coincideix amb l'esperó que forma l'extrem de la serra de la partida dels Estinçlells. L'urbanisme de l'assentament està format per una bateria de cases principal ininterrompuda i adossada a la muralla per les bandes nord-oest, oest i sud (amb un total de vint-i-una cases o espais constructius ben diferenciats), un

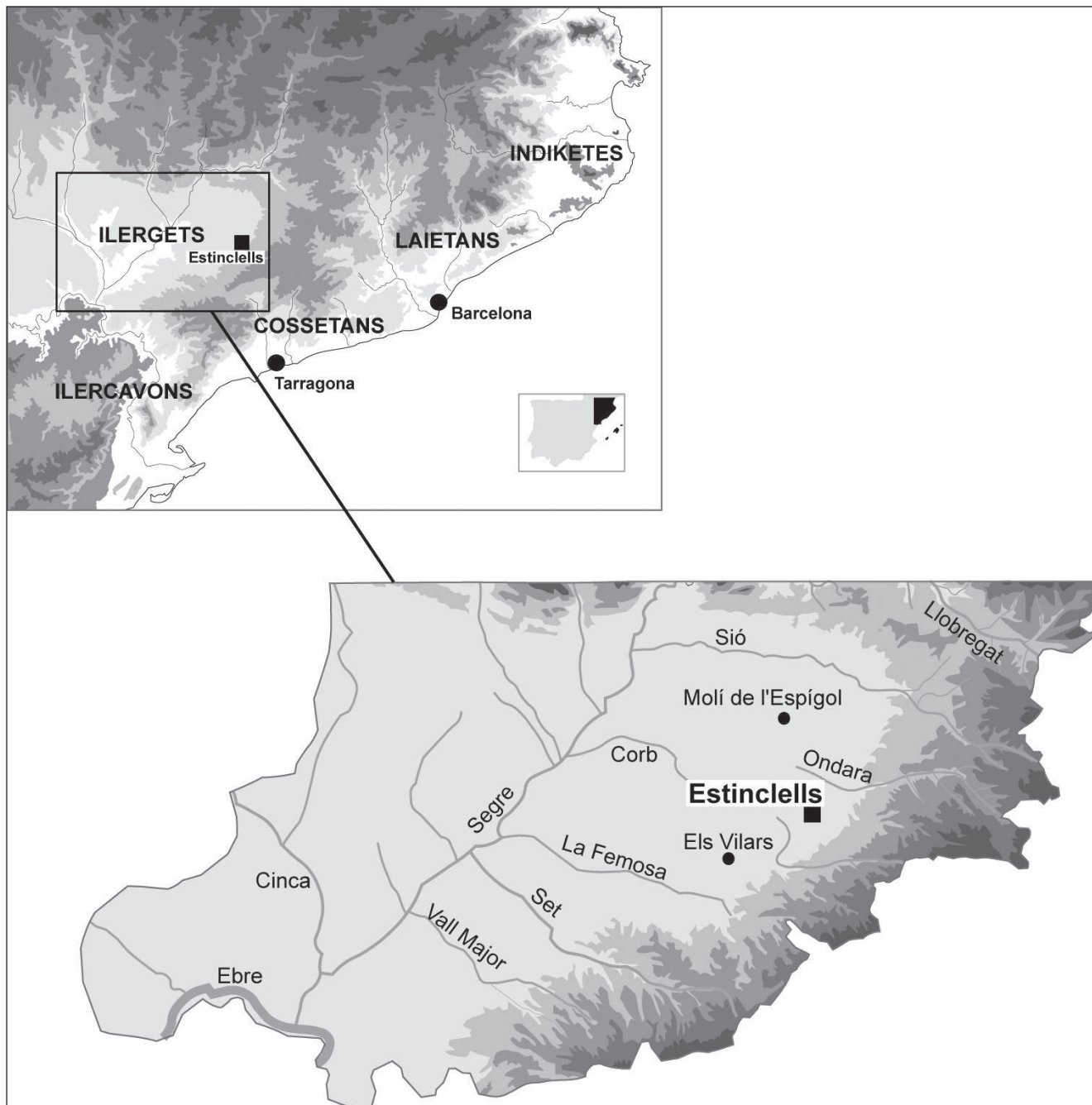

Figura 1. Mapa de situació dels Estinclells.

únic carrer i una gran bassa o cisterna en posició central respecte de la meitat oest de l'assentament. A l'extrem nord-est del poblat i separada de la resta de l'assentament, es documenta una segona bateria d'espais de menors dimensions de la qual només es conserven cinc recintes de planta quadrangular. La zona central del poblat, a banda de la cisterna,¹ es troba lliure de construccions i forma un gran espai obert. En els vessants sud i est es conserven, d'una manera molt parcial, restes de murs que podrien correspondre a cases que amb tota probabilitat s'estenien en un sector extramurs.

1. A més de les restes d'un àmbit, aparentment aïllat, parcialment escapçat per la construcció de la cisterna, que, per aquesta raó, sembla que és l'únic testimoni conservat d'una ocupació, també ibèrica, anterior a la construcció de l'assentament fortificat.

El sistema defensiu té una estructura relativament simple, l'element principal és el mur de tanca perimetral que es construeix tot resseguint els límits naturals de l'esperó del final de la serra dels Estinclells, és a dir, adaptant-se a l'orografia originària de l'indret, que és el que en major mesura condiciona la forma general del nucli. Tan sols hi ha l'excepció del seu tram oest (precisament el més ben conservat) que esdevé el segment que tanca l'esperó en forma de barrera, adoptant en aquest punt un recorregut en forma ovoïdal o el·lipsoidal. Aquest mur de tanca té 1,2 metres d'amplada i està realitzat amb una factura molt elaborada, amb abundància de carreus grans força ben escairats. Es conserva de manera molt precària (a causa de la construcció de bancals moderns que gairebé se li superposen per bona part del seu recorregut), de manera que només queden restes de

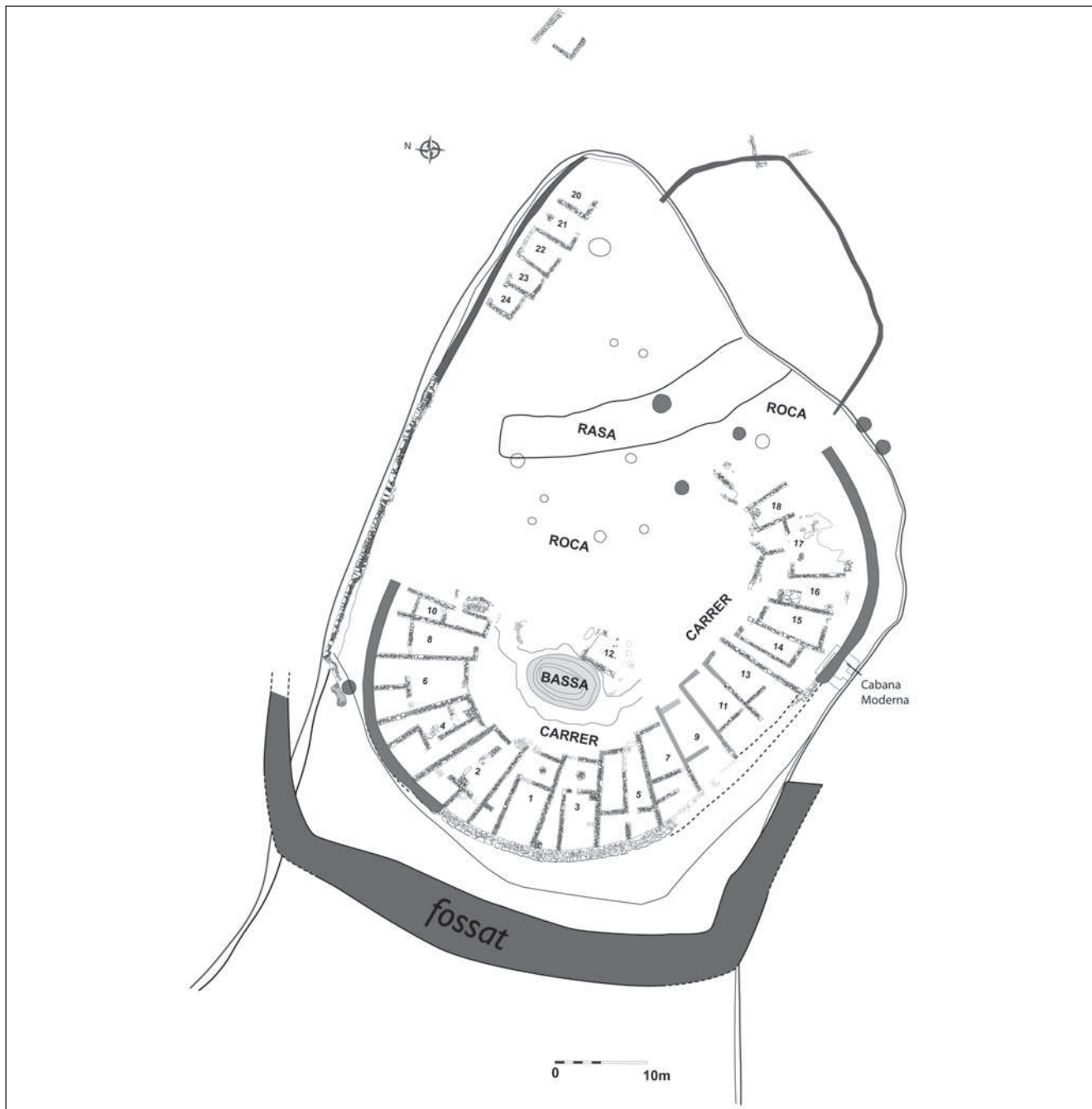

Figura 2. Planta del jaciment dels Estinclells amb el fossat parcialment excavat.

dos trams: un primer per la banda oest i sud (amb dues filades conservades com a màxim) i un segon, encara més malmès, al llarg de tota la cara nord de l'assentament, just per damunt del límit septentrional de la plataforma. Aquests dos trams de mur perimetral en l'angle nord-est del nucli no arriben a confluïr sinó que discorren en paral·lel, es conforma així un espai de corredor o passadís, d'uns 3 metres d'amplada per 10,5 m de llargada, que constitueix la que sens dubte fou l'única porta d'accés al poblat. Es tracta, doncs, d'una entrada encarada vers l'interior de la serra, és a dir, cap a l'única banda fàcilment accessible. Precisament en aquest sector oest, el més vulnerable, és on s'ha localitzat un segon element que completa el sistema defensiu dels Estinclells, el fossat que justifica aquest treball (figura 2). Aquest gran retall crea una separació física entre el promontori a

l'extrem final de la serra, allà on es basteix el poblat, i l'extensió de l'elevació vers l'oest.

El fossat dels Estinclells

Procés d'excavació

L'excavació arqueològica d'aquesta estructura s'inicià l'any 2003 amb la constatació de la presència d'aquest element defensiu a partir d'un sondeig realitzat davant de la zona central del tram oest de la muralla (Asensio *et al.* 2005). Durant l'any 2006, en el decurs d'una intervenció feta dins del marc d'un Pla d'Ocupació del Departament de Treball de la Generalitat, es va extreure la major part del material superficial que cobria el fossat deixant veure bona part del seu traçat central (orientat a l'oest) i nord-oest. L'estiu de l'any

2009 durant l'excavació arqueològica preventiva feta per Món Iber Rocs S.L. per valorar els danys fets per l'eixamplament del camí que passa per la falda sud del poblat, excavació promoguda i finançada per Aigües del Segarra Garrigues, es localitzà el sector sud del fossat, precisament tallat per l'eixamplament del camí. Durant l'any 2010 s'inicià l'excavació en extensió dels nivells de rebliment de tot el fossat, se'n va extreure la major part del nivell superior de rebliment (UE 808) que presenta una potència entre 1 metre i 50 cm. L'excavació del fossat encara no es troba finalitzada, ja que queda pendent acabar de delimitar la trajectòria del fossat per la banda nord i extreure el nivell inferior de rebliment present a la major part del fossat. Aquest primer estrat de colmatació només es va excavar en el sondeig practicat l'any 2003 i és l'únic indret on veiem la secció completa del fossat. Futures intervencions permetran acabar l'excavació en extensió de tot el fossat.

Descripció

El fossat, que separa l'esperó on es troba el poblat de la resta de la serra, té una trajectòria lleugerament corbada en el seu tram central, tram on el poblat presenta més vulnerabilitat vers l'oest. En els extrems d'aquest tram central, el fossat fa una inflexió pronunciada vers els vessants nord i sud. Cap al sud aquesta inflexió és més marcada i accentuada per un descens també rellevant de la cota del fossat. De fet, el fossat ressegueix el perímetre de la muralla, que dista entre 5 i 7 metres i mig de la línia interior del fossat, i en reforça la defensa dels trams oest, nord-oest i sud-oest. La zona més ben conservada del fossat és el tram central, davant del tram de muralla oest. En aquest sector el fossat tindria una amplada de 5,10 metres i una potència d'1,70 metres de fondària conservada. En aquest tram central el fossat retalla les margues i capes primes de calcària i en alguns punts arriba fins a un segon estrat geològic de roca calcària que actua de fons del fossat. En el sondeig realitzat en el sector central del fossat, el

fons del fossat són margues. En el sondeig realitzat el 2003, l'únic punt on s'ha completat l'excavació del reompliment del fossat, aquest presenta una secció en "U", amb el fons pla de 3,60 cm d'amplada, i la paret exterior o oest lleugerament oberta, possiblement a causa de l'erosió, i la paret interna o est formant un petit graó inclinat de 60 cm que actua de base de l'escarpa (figura 3). En el punt del sondeig la distància respecte a la muralla és de vora 5 metres. Aquesta distància es troba dividida en l'actualitat per un primer tram pla, vora el fossat, un segon format per un pendent d'un metre de desnivell i un tercer que forma una nova plataforma plana davant de la muralla.

Aquest relleu, però, podria ser producte, en part, de l'erosió natural i de l'acció antròpica en un moment posterior al moment de vida del poblat, potser a causa de tasques agrícoles vinculades a la construcció d'un marge que separava dos camps de conreu i delimitava el camp de conreu superior mitjançant una plataforma de conreu plana damunt de les restes del poblat. Així, en el supòsit que hagi existit aquest arrasament modern, el fossat podria arribar a tenir com a molt fins a un metre més de potència, que és la cota de terreny a partir de la qual es basteix la muralla. D'aquesta manera, a tall d'hipòtesi, el fossat podria haver assolit una fondària màxima de 2,70 metres en el tram central o oest.

Per la banda sud-oest, on el fossat presenta un fort pendent i gira en direcció cap a l'est, gran part del fossat es troba excavat a la roca sorrenca. Per aquesta banda, el fossat arriba fins a l'alçada de la casa 11, indret on el fort pendent del vessant sud ja actua de protecció natural. En aquest punt s'ha pogut identificar el final del fossat tallat a la roca sorrenca. Malauradament aquest punt es troba afectat per l'eixamplament del camí que passa pel vessant sud del poblat realitzat l'any 2009 (sense control arqueològic). Aquesta obra va tallar longitudinalment l'esmentat tram sud del fossat, arrasament que privarà de conèixer l'amplada del fossat en aquest tram.

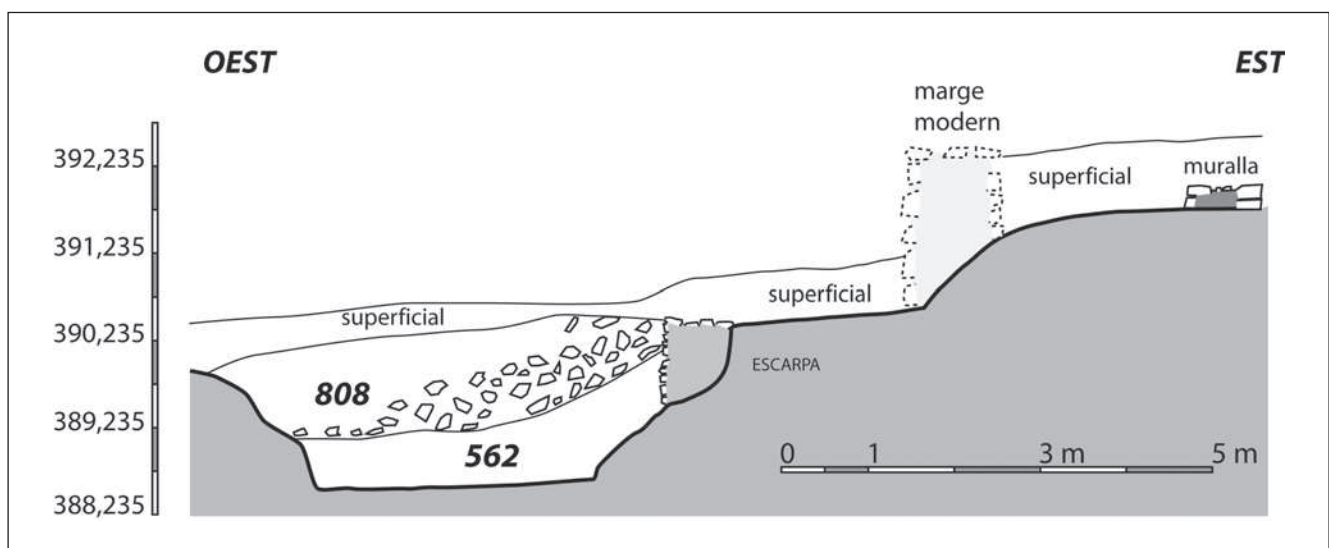

Figura 3. Secció est-oest del sector central del fossat amb la muralla.

Figura 4. Vista del sector central del fossat des del nord-oest.

Figura 5. Vista del sector central del fossat amb el sondeig de l'any 2003 amb un tram conservat de l'escarpa del fossat. En segon terme, la muralla del poblat.

El recorregut visible del fossat ara com ara és de 97,5 metres, des del límit sud-oest del fossat fins al límit de l'excavació, a la banda nord-oest (figura 4). De moment, per aquesta banda nord encara no podem determinar el punt final del fossat, un objectiu dificultat pel fet que tota la línia externa del fossat s'ha perdut a causa de l'erosió. Tot amb tot, sembla evident que aquest continuava més enllà de l'àrea excavada, amb tota probabilitat com a mínim fins a l'entrada interna del poblat, situada a l'alçada de la casa 10. En aquest cas hauríem de sumar una llargada de 28 metres més al recorregut del fossat, des del límit actual de l'excavació del tram nord fins a l'indret on es troba la porta d'accés al recinte fortificat. En aquest punt el pendent natural també podria actuar de defensa per al poblat.

El fossat presentava un mur de contenció o escarpa (UE 561) en la part més propera a la muralla o cara interna del fossat (figura 5). Aquest element de reforç del fossat conserva en bon estat un curt tram de 3,90 metres, en la zona central del tram oest. L'escarpa presenta una alçada màxima de 80 cm i es troba construïda majoritàriament amb pedra petita alternant amb pedra més gran, especialment en les filades superiors que es conserven. Algunes pedres es troben disposades al llarg i d'altres de través, arriba a tenir una amplada màxima d'entre 70 i 80 cm. Les pedres es troben lligades amb fang. L'escarpa només presenta una cara externa que aplaca el retall del fossat (UE 560). Cal dir, però, que l'escarpa només ocupa part de l'alçada de la paret est del fossat, més concretament la seva meitat superior i recula uns 40 cm respecte el tram inferior de paret, formant un graó tallat a les margues. En d'altres indrets del fossat es conserven, en pitjor estat, indicis de possibles restes d'escarpa i trams d'escarpa. Amb l'excavació del nivell inferior (UE 562/642) s'acabarà de clarificar el seu estat de conservació. Alguns d'aquests trams de l'escarpa es troben esllavissats prop del seu indret originari. En el sector sud-oest s'aprecia una primera filada d'una possible escarpa que caldrà verificar en futures intervencions.

Amortització del fossat

El fossat es troba molt possiblement reblert d'antic en una data propera a l'abandonament del poblat, que es data amb tota precisió cap als volts del 200 aC. Durant els treballs d'excavació s'han identificat fins ara dos nivells diferents: una primera capa que ha estat excavada en gairebé tota la seva extensió (UE 808) i un segon estrat (UE 562), l'inferior, encara pendent d'excavació, llevat del petit tram del sondeig realitzat l'any 2003.

La UE 808 és el nivell superior de rebliment, que presenta entre 1,20 i 0,50 metres de potència. És un estrat format per terres de color marró fosc amb abundant presència de pedra mitjana i petita i alguns materials ceràmics, poc abundants, que presenten una cronologia de final del segle III i principi del II aC. El nivell inferior de rebliment, el que cobreix el fons del fossat, la UE 562/642, és un nivell de terres de coloració groc-verdosa amb molta presència de margues naturals esllavissades de les parets

del fossat. S'ha documentat exclusivament dins del sondeig dut a terme l'any 2003 i proporciona encara menys material ceràmic. La seva potència en la part central del fossat és de vora 50 cm de mitjana. En el sector nord-oest de l'excavació, tallant la UE 808 i 562, aparegué una fossa amb un ase enterrat en època contemporània (cronologia corroborada a partir de datació radiocarbònica).

Consideracions finals

El fossat del poblat ibèric dels Estinçlells és ara per ara un dels pocs exemples excavats de fossat que es troben ben documentats en el territori ilerget. No obstant això, es coneixen un gran nombre de fossats identificats sobre el terreny però encara sense excavar, que ens indiquen que aquest tipus d'estructures defensives eren presents a un gran nombre d'assentaments ibèrics de les terres de Ponent, en especial els que es troben ocupant l'extrem o una part d'un tossal o d'una serra.

A manera de síntesi i amb l'excavació encara en curs, el fossat dels Estinçlells podria tenir una fondària màxima hipotètica de 2,70 metres en el punt mitjà del seu tram central (un metre més de potència del que ara es conserva) i lògicament l'escarpa tindria una potència també superior, al voltant dels 1,80 metres d'alçada. En el sector central l'espai entre l'escarpa i la muralla estaria format per una plataforma possiblement plana, amb una amplada que oscil·laria entre els 5 i els 7,5 metres. Per la banda sud-oest hi hauria un fort desnivell entre la línia de muralla i el fossat, mentre que per la banda nord-oest, coincidint amb la zona d'accés al poblat, el fossat perdria potència i en el punt d'inflexió vers el nord-est la separació entre el fossat i la muralla és més gran, per donar cabuda a la doble línia de mur defensiu que emmarca el passadís d'accés a la porta del poblat. Desconeixem ara per ara si en aquest punt més vulnerable existiria algun element defensiu de reforç. També desconeixem en quin punt es podria trobar una estructura tipus pont que permetés creuar el fossat per accedir al poblat, element indispensable ja que és un fet que el fossat no presenta cap interrupció d'un extrem a l'altre d'aquest punt de la serra dels Estinçlells.

El tipus de fossat d'Estinçlells difereix clarament dels fossats més propers excavats, com és el cas del fossat dels Vilars d'Arbeca (Junyent *et al.* 2009) i d'altres, encara per excavar, com el que recentment s'ha identificat per prospecció geofísica en el Molí d'Espígol de Tornabous (Principal *et al.* en premsa) que a tall d'hipòtesi encerclaria el perímetre mural·lat.² En aquests dos casos es tracta d'estructures que envoltarien del tot els recintes fortificats d'uns assentaments situats en zones planes, és a dir, en indrets amb una orografia del tot diferent de la del jaciment dels Estinçlells. Per altra banda, els dos fossats esmentats presenten cronologies anteriors a la dels Estinçlells.

Per contra, sí que trobem clars paral·lelismes amb el cas de l'assentament de Carrassumada, a Torres de

2. En aquest sentit volem agrair la informació facilitada per Jordi Principal (MAC), responsable científic del jaciment del Molí d'Espígol de Tornabous.

Segre (González *et al.* 2002), del qual s'ha excavat un tram significatiu del fossat i una petita part del seu traçat urbà. Aquest fossat tindria una cronologia anterior al segle III aC i unes dimensions en amplada (entre 9 i 17 metres d'amplada superior) i fondària (entre 5,34 i 5,86 metres) molt superiors al d'Estinçells. Amb tot, el concepte de fossat és el mateix: crear una separació entre l'indret on hi ha el poblat i la resta de la serra, restant així un esperó físicament aïllat per talls, naturals o artificials, que el volten pertot arreu. Aquest tipus de fossat, que podríem anomenar "fossat de barrera", és habitual en molts altres assentaments ibèrics de Ponent que coneixem gràcies als treballs de prospecció i documentació de Joan Ramon González, Josep Ignasi Rodríguez, José Luis Peña Monné i Virginia Rubio Fernández (Medina *et al.* 2002: 174), el coneixement dels quals és limitat ja que cap no ha estat encara excavat. A tall d'exemple podríem esmentar els fossats de la Serra del Calvari (Granja d'Escarp), Gebut (Soses), Margalef (Torregrossa), Puig Pelegrí (Lleida) i Tossal de la Moradilla. En alguns d'aquests assentaments s'ha localitzat més d'un fossat: així a la Moradilla tindríem un doble fossat, tres fossats a Margalef i quatre a Puig Pelegrí.

Dins del context dels assentaments ibers fortificats de la zona de Ponent, Estinçells tindria unes defenses poc complexes, amb un sol fossat de dimensions i fondària modestes i una muralla simple d'1,10 i 1,30 metres d'amplada, sense torres documentades (tot i que és possible que en el passadís d'accés s'habilités una estructura elevada d'aquestes característiques, especialment apte o útil per a reforçar la defensa de l'únic accés al recinte fortificat). L'assentament va tenir un curt període d'existència, la qual cosa no va permetre el desenvolupament posterior de noves defenses. De fet, l'abandonament del poblat es produeix en el marc d'un conflicte bèl·lic (la Segona Guerra Púnica o els esdeveniments immediatament posteriors a aquesta) en el qual ni el fossat ni la muralla no garantien als seus habitants la seguretat suficient per romandre-hi.

El cas dels Vilars demostra que l'entitat dels fossats quant a les seves dimensions³ no té una relació directa amb la superfície dels assentaments. Tant el nucli dels Estinçells com el dels Vilars són de petites dimensions, amb un nombre d'habitants certament reduït, però l'esforç i els recursos destinats a la construcció dels respectius fossats és extraordinàriament divergent. Per aquesta raó creiem evident que la complexitat estructural dels fossats, i, per extensió, de tot el sistema defensiu, s'ha d'associar més aviat amb la composició social dels habitants així com amb la funció política i econòmica de cada assentament. Així, tot sembla indicar que des dels seus inicis la fortalesa d'Arbeca és la seu de segments socials pre-eminentes, en el període ibèric, tal vegada de sectors de l'aristocràcia local ilergeta.

Aquesta argumentació podria proporcionar indicis interessants en relació amb la interpretació de l'entitat i la funció de molts nuclis d'aquest territori, la major part d'ells gens o molt parcialment excavats. En aquest sentit, les importants dimensions del fossat del jaciment de Carrassumada podrien correspondre a un nucli, d'altra banda molt mal conegut, amb un paper rellevant en l'estructura jeràrquica del poblament de la zona. Així mateix, una atribució anàloga es podria defensar, de manera preliminar, per al grup de jaciments amb fossats analitzats per l'equip de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, on trobem diversos nuclis amb fossats de barrera modestos, tipus Estinçells, al costat de casos amb sistemes força complexos que comprenen línies de dos a quatre fossats successius. En definitiva, es tracta d'avaluar els fossats com uns elements més entre els que són significatius en relació amb la naturalesa social, econòmica i política de les comunitats que els basteixen.

David Asensio i Vilaró
Universitat Autònoma de Barcelona /
Món Iber Rocs S.L.
davidasensio@ozu.es

Ramon Cardona i Colell
Centre d'Estudis Lacetans
rcardona@xts.cat

Cristina Garcia i Dalmau
Centre d'Estudis Lacetans
cgarciadalmau@gmail.com

Conxita Ferrer i Álvarez
Codex S.C.C.L.
cferrer@codex.cat

Jordi Morer de Llorens
Món Iber Rocs S.L.
jmorerdellorens@gmail.com

Oriol Saula i Briansó
Museu Comarcal de l'Urgell-Tàrraga
osaula@museutarrega.com

Josep Pou i Vallès
Universitat de Lleida
jpou@calafell.org

3. Aquest creiem que és el paràmetre més interessant a considerar ja que la modalitat i forma d'aquest tipus d'estructures sembla estar condicionada fonamentalment per les particularitats orogràfiques de cada assentament, és a dir, per condicionants naturals.

Bibliografia

- ASENSIO, D., CARDONA, R., FERRER, C., MORER, J., POU, J. i SAULA, O. (2005). Noves dades sobre el nucli fortificat ilergeta dels Estinclells (Verdú, Urgell). A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans, Homenatge a Josep Barberà i Farràs*. Puigcerdà: 467-480.
- ASENSIO, D. i PONS, E. (2009). L'entrada meridional del nucli ibèric fortificat del Mas Castellar (Pontós, Alt Empordà): una porta complexa del segle V aC. A: *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 19: 271-285.
- GONZÁLEZ, J.-R. i PEÑA, J. L. (1994). El fossat: un nou element de la poliorcètica ilergeta. A: *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica (Manresa 6-9 de desembre de 1990)*. Manresa: 219-225.
- JUNYENT, E., LÓPEZ, J., MOYA, A. i TARTERA, E. (2009). L'accés fortificat i les portes en el sistema defensiu de la fortalesa dels Vilars (Arbeca, les Garrigues). A: *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 19: 307-329.
- MEDINA, J. i GONZÁLEZ, J.-R. (2002). Intervención en el poblado ibérico de Carrassumada (Torres de Segre, Lérida). *Bolskan*, 19: 165-176.
- PRINCIPAL, J., ASENSIO, D. i SALA, R. (en premsa). L'espai periurbà de la ciutat ilergeta del Molí d'Espígol de Tornabous. A: *Col·loqui Internacional El paisatge periurbà durant la Protohistòria i l'Antiguitat a la Mediterrània Occidental*. Tarragona.